

*Снісаренко А. Г., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології діяльності в особливих
умовах та педагогіки Академії пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля (м. Черкаси)*

НАПРУЖЕНІСТЬ ПРАЦІ НАЧАЛЬНИКІВ КАРАУЛІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ МНС УКРАЇНИ

У статті визначено основні показники напруженості праці начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України.

Ключові слова: напруженість праці, особливості професійної діяльності, начальник караулу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України.

В статье определены основные показатели напряженности труда начальников караулов оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины.

Ключевые слова: напряженность труда, особенности профессиональной деятельности, начальник караула оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины.

In the article certainly basic indexes of tension of labour of chiefs of guards of the operatively rescue services of civil protection of Ministry of Emergencies of Ukraine are revealed.

Key word: tension of labour, feature of professional activity, chief of guard of the operatively rescue services of civil protection of Ministry of Emergencies of Ukraine.

Постановка проблеми. Професійна діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України проходить в умовах ризику для здоров'я і життя, супроводжується значною кількістю стрес-факторів середовища (висока температура, токсичні гази, можливість вибухів, обвалів будівельних конструкцій, робота на висотах, у замкненому просторі при дефіциті інформації й часу тощо). Складність роботи підвищується певним ступенем особистого ризику, підвищеною відповідальністю за рятування людей і матеріальних цінностей, здоров'я та життя підлеглих. Усе це передусім призводить до підвищення напруженості праці фахівців зазначеного напрямку діяльності.

Аналіз досліджень за даним напрямком. З огляду на різноманіття точок зору стосовно поняття «напруженість праці», що існують на сьогодні в психологічній науці, у нашому дослідженні будемо дотримуватися визначень, які найбільш часто вживаються у фізіології праці. Так, у «Словнику фізіологічних термінів» під *напруженістю праці* розуміють стан людини, що обумовлений кількісними і якісними характеристиками структури діяльності й інтенсивністю фізіологічних процесів, які забезпечують виконання цієї діяльності.

Перші спроби класифікувати працю починалися наприкінці ХІХ ст. з визначення ступеня її важкості. Важкість праці оцінювалася за кількістю виконаної механічної роботи або за кількістю енергії, що витрачається людиною. У свою чергу коефіцієнт корисної дії та енерговитрати

людського організму вважалися вичерпною характеристикою важкості праці.

Починаючи з 60-х років ХХ ст., дослідники роблять спроби розробити класифікацію різних видів праці, яка б дозволяла враховувати усі чинники трудового процесу. Так, В.П. Соловйовою виділено *чотири основні різновиди розумової і нервово-напруженої праці*: творча розумова праця з різним ступенем нервово-емоційної напруги; помірна розумова діяльність із помірною нервово-емоційною напругою; помірна розумова діяльність, що супроводжується значною нервово-емоційною напругою; помірна діяльність із надмірною нервово-емоційною напругою, тобто переважно нервово-напружена праця [6].

У 1981 р. у Київському інституті гігієни праці і профзахворювань була розроблена *класифікація праці за ступенем напруженості*, в якій інтелектуальні, емоційні навантаження і низка чинників умов праці розділялися на чотири класи за ступенем напруженості. Дана класифікація дозволила: оцінювати напруженість праці будь-якої професійної групи; упорядкувати розробку заходів щодо організації праці тих, хто виконує роботу; розробити комплексну систему профілактичних заходів із метою попередження несприятливих змін у стані здоров'я працюючих; розробити заходи профілактики для різноманітних професійних груп із урахуванням віку, стажу та особистісних особливостей і встановити пріоритетність у проведенні оздоровчих заходів; проводити поточний груповий та індивідуальний контроль за функціональним станом організму людини в динаміці дня,

тижня, місяця; одержати інформацію про характер тієї або іншої діяльності; враховувати особливості різних видів праці при підготовці і розстановці кадрів, проводити атестацію робочих місць. При цьому необхідно відмітити, що зазначена класифікація стосувалась передусім цивільних професій.

Проблема ж вивчення напруженості праці представників екстремальних професій набула значної актуальності лише в кінці ХХ на початку ХХІ ст. Зокрема цій проблемі присвячені наукові праці С.С. Алексаніна (здійснено аналіз професійного навантаження рятувальників, гігієнічну оцінку важкості їхньої праці) [1]; Л.О. Гонтаренко (проаналізовано умови несення диспетчерської служби МНС України та їх негативні впливи на особовий склад чергової зміни: стосовно напруженості та наслідків, до яких вона призводить) [2]; С.Ю. Лебедевої (визначено типи напружених ситуацій та супутні психічні стани, що із високою ймовірністю виникають у фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України) [3]; О.В. Тімченка (проведено оцінку напруженості праці та психофізіологічної вартості основних видів діяльності в межах МВС України) [6]; Ю.В. Ярошока (визначено залежність виникнення напруженості від психотравмуючих факторів службово-бойової діяльності військовослужбовців) [7].

Проте слід зазначити, що більшою мірою зусилля науковців зосереджувалися на психологічному вивченні умов професійної діяльності офіцерів різних силових міністерств та відомств, військовослужбовців, миротворців, рядового складу пожежно-рятувальних підрозділів. На сьогодні оцінка напруженості праці основного управлінського виду діяльності в межах МНС України – начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України не вивчалася, хоча для здійснення профілактичних і реабілітаційних заходів, удосконалення професійного добору і розподілу персоналу даний науковий напрям бачиться нам дуже актуальним.

У зв'язку з цим **мета дослідження** – здійснити оцінку напруженості праці начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Виклад основного матеріалу. Організація дослідження. Досягнення поставленої мети здійснювалось послідовно у три етапи: *на першому етапі* – проведено опитування експертів за авторською професіографічною анкетой з метою

визначення особливостей професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України; *на другому* – здійснено опитування фахівців (196 начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України), спрямоване на визначення показників напруженості праці; *на третьому* – на підставі аналізу особливостей професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України і нормативного документу [4] здійснено класифікацію їхньої праці за показниками напруженості трудового процесу.

Результати дослідження.

Установлено, що професійна діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України – це складний процес, який відбиває основні властивості загального феномену діяльності, зокрема, цілеспрямованість, предметність, перетворюючий і усвідомлений характер, детермінованість умовами служби. Вона в широкому розумінні є формою суспільної діяльності і має соціально-політичний характер. За допомогою цієї діяльності здійснюється протипожежний захист об'єктів, цивільний захист населення та територій від надзвичайних ситуацій, надання допомоги людям, аварійно-рятувальні роботи тощо. *У цілому її зміст визначається трьома складовими:* запобігти, врятувати, допомогти.

На сьогодні нормативно-правовими документами МНС України чітко встановлено такий режим праці фахівців:

- тривалість бойового чергування – 24 години;
- кількість чергувань на місяць – 10 – 11;
- тривалість відпочинку між чергуваннями – від 1 до 3 діб;

Як показав проведений аналіз звітних документів МНС, діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України дійсно є дуже трудовитратною. Так, за участю пожежно-рятувальних підрозділів протягом 2009 р. ліквідовано 44568 пожеж, врятовано життя 4110 особам (із них 351 дитина) та матеріальних цінностей на суму 963 млн. 737 тис. гривень [5].

У цьому ж році підрозділи ОРС ЦЗ МНС України 3985 разів брали участь у ліквідації надзвичайних ситуацій, що в середньому становило 11 виїздів на добу або один виїзд кожні 2 год. 11 хв.

Усі перелічені пожежі, аварії та надзвичайні ситуації були ліквідовані завдяки рішучим та професійним діям особового складу. Необхідно відмітити, що за мужність і відвагу, виявлені під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій,

Питання психології

лише у 2009 р. було нагороджено 424 працівника МНС України.

Цікавим аспектом, є те, що на відміну від багатьох професій, у мирний час діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України протікає в умовах постійної загрози для життя. Так, у 2009 р. сталося 53 нещасних випадки з особовим складом пожежно-рятувальних підрозділів під час виконання службових (трудових) обов'язків.

У зазначений період значно зросла питома вага нещасних випадків, що сталися з особами начальницького складу ОРС ЦЗ МНС України (при ліквідації пожеж, наслідків надзвичайних ситуацій, проведенні занять, навчань, спортивних заходів, несенні караульної служби та виконанні посадових обов'язків тощо). Сталося 4 нещасних випадки зі смертельними наслідками: при ліквідації пожеж, несенні караульної служби та проведенні занять.

Необхідно відзначити, що у зв'язку з несприятливими умовами праці, у практично здорових людей наприкінці робочого періоду формуються реакції, характерні для патологічного функціонального стану організму. При інтенсивності фізичних навантажень у ньому відбуваються морфологічні, функціональні та біохімічні зміни. Ці зміни, не встигаючи ліквідуватися за час відпочинку, накопичуються, що призводить до виникнення гострих і хронічних перенапружень організму, які здатні переходити в захворювання.

Результати опитувань експертів дозволили встановити, що *особливостями професійної діяльності* начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України є:

- висока відповідальність як керівника за прийняті рішення, вчинки та дії;
- дефіцит часу й відсутність належної інформації, що потрібна для організації відповідних дій та прийняття відповідного рішення;
- невизначеність завдання у зв'язку з незвичністю і складністю просторового орієнтування в незнайомій місцевості;
- неперервність нервово-психічного напруження, що спричинено систематичною роботою в небезпечному середовищі (при високій температурі, шумі, високій густині диму, підвищеній вологості, обмеженій видимості тощо);
- постійна загроза для життя і здоров'я (можливі обвалення будівельних конструкцій, вибухи парів і газів тощо);

- емоційні та стресові розлади (винесення травмованих людей, загибель товариша по службі та ін.);

- значні фізичні навантаження, що виникають внаслідок високого темпу роботи з рятування людей і гасіння пожеж, розбирання конструкцій, перенесення пожежно-технічного обладнання на значні відстані;

- труднощі, зумовлені необхідністю проведення робіт в обмеженому просторі (у тунелях, підземних галереях, газопровідних і кабельних комунікаціях);

- неочікувані перешкоди, що ускладнюють виконання оперативної задачі;

- дискомфортний стан через перебування в бойовому одязі та спорядженні.

Тривалий вплив зазначених факторів досить часто призводить до того, що начальник караулу ОРС ЦЗ МНС України припускається певних помилок у своїй діяльності, що призводить до неефективної діяльності підрозділу в цілому.

Отже, на відміну від багатьох професій, діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України проходить в умовах загрози для життя та здоров'я. Специфікою діяльності таких фахівців є те, що вони, працюючи в екстремальних умовах, приймають управлінські рішення і не мають права на помилку.

Для більш докладного та ретельного вивчення специфіки діяльності фахівців нами було проведене опитування, спрямоване на виділення одного або декількох основних показників напруженості праці начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України. Такими показниками (у порядку проведеного нами ранжування) стали:

1. Ризик для здоров'я та життя (відзначили 84,13 % від загальної кількості опитаних);
2. Екстремальні умови діяльності (76,85 %);
3. Велика кількість обов'язків (69,16 %);
4. Значні нервово-психічні навантаження (63,45 %);
5. Понаднормова робота (57,32 %);
6. Ступінь відповідальності у роботі (52,24 %);
7. Недостатня оцінка складності роботи (45,68 %).

Як бачимо (рис. 1), відзначені показники напруженості праці при всій суб'єктивності вибору відбивають специфіку діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Питання психології

Разом з тим, визначені вище умови праці не виключають того, що наслідками особливої професійної діяльності цих фахівців можуть бути різноманітні порушення та хвороби. Так, за даними Департаменту охорони здоров'я та медико-біологічного захисту МНС України:

- Основними функціональними порушеннями під час чергування є: втома (56%), дратівливість (20%), головні болі (19%). Приблизно у 9% працівників проявляється сонливість, зниження уваги, біль в попереку. Тільки у 15% не спостерігається ніяких функціональних порушень у процесі роботи.

- До 40% працівників страждають різними порушеннями сну (утруднене засипання, раннє пробудження, часте пробудження серед ночі).

- У середньому 1,4 рази на рік співробітники хворіють, звертаючись до лікаря, і 3,5 рази переносять хворобу на ногах без оформлення лікарняного листа.

- Найпоширенішими хронічними захворюваннями є захворювання шлунково-кишкового тракту (19%), радикуліт (17%), захворювання серцево-судинної системи (12%) і захворювання бронхів і легенів (8%). Інші захворювання мають меншу поширеність (від 1 до 5%). Близько 20% відзначають у себе наявність хронічних захворювань.

- До 24% працівників знаходяться на обліку з приводу хронічного захворювання. Майже всі вони впевнені, що втратили здоров'я, працюючи в МНС.

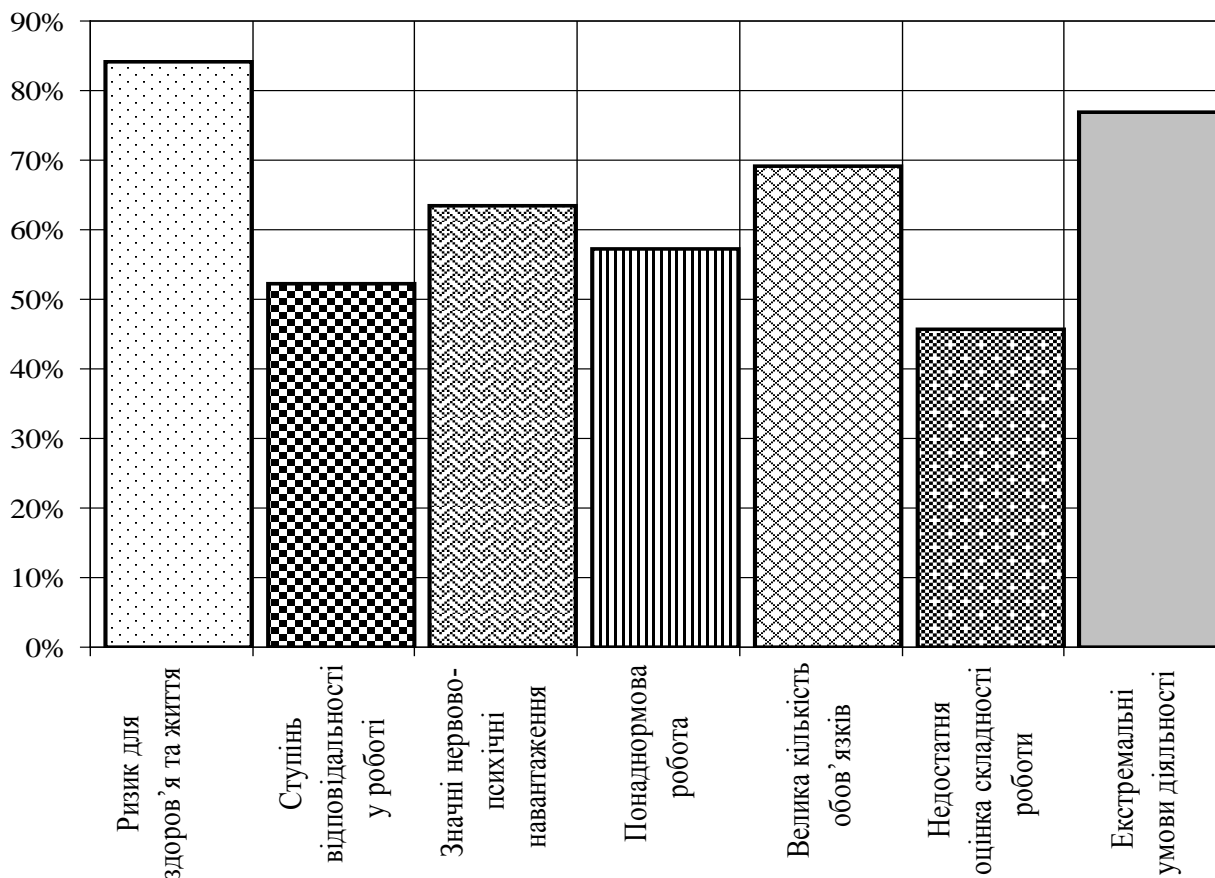

Рис. 1. Показники напруженості праці начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України

Тож, на підставі аналізу особливостей професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України і «Гігієнічної класифікації праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» [4] можна констатувати, що їхня робота є дуже напруженою і за умовами праці відноситься до четвертого класу – **небезпечна** (екстремальна). Тобто, умови праці

начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, вплив яких протягом робочої зміни (або ж її частини) створює загрозу для життя, високий ризик виникнення важких форм гострих професійних уражень.

Висновки. Аналіз професійних обов'язків та робочого навантаження начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України

Питання психології

надають достатньо чітке уявлення щодо складності такої професійної діяльності, а кількісні дані про участь фахівців у оперативній роботі переконують щодо їх великої завантаженості професійними завданнями.

У сучасних умовах праця фахівця зазначеного профілю стала незрівнянно складнішою, напруженішою та небезпечнішою. Робота постійно пов'язана із застосуванням різних технічних засобів, спеціальної техніки, що сприяє розвитку втоми, негативних функціональних станів, може стати причиною травматизму. Встановлено, що захворюваність, інвалідність і смертність серед начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України знаходяться у прямій залежності від умов праці, особливостей службової діяльності, характеру здійснювальних функцій.

Таким чином, професійна діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України здійснюється як в режимі підвищеної

готовності (очікування), так і в екстремальних умовах ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, характеризується значною напруженістю, що висуває високі вимоги до рівня їхньої професійної придатності, стану здоров'я і психологічних якостей особистості. Результати дослідження показали, що основним чинником, який дестабілізує здоров'я фахівців є напруженість праці (ризик для здоров'я та життя, екстремальні умови діяльності, велика кількість обов'язків, значні нервово-психічні навантаження, понаднормова робота, ступінь відповідальності у роботі та недостатня оцінка складності роботи).

Перспективи подальших досліджень: здійснити психологічний аналіз психологічних факторів, що впливають на умови протікання професійної діяльності керівників пожежно-рятувальних підрозділів з метою професіографічного опису основних управлінських спеціальностей в межах МНС України.

Література

1. Алексанин С.С. Анализ профессиональной нагрузки спасателей МЧС России, гигиеническая оценка тяжести и напряженности их труда / С.С. Алексанин // Медико-биологические и социально-психологические проблемы безопасности в чрезвычайных ситуациях. – 2007. – Вып. № 1. – С. 58 – 63 с.
2. Гонтаренко Л. О. Професіографічний аналіз діяльності працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Л. О. Гонтаренко. – Харків, 2008. – 22 с.
3. Лебедева С. Ю. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України / С. Ю. Лебедева, О. В. Тімченко. – Харків : ХНАДУ, 2005. – 326 с.
4. Наказ МОЗ України від 27.12.2001 р. № 528 «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу». – К. : МОЗ України, 2001. – 56 с.
5. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2009 році. – Київ : Вид-во ДП Агентства «Чернобыльинтеринформ», 2010. – 236 с.
6. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): дис. ... доктора психол. наук : 19.00.06 / Тімченко Олександр Володимирович. – Харків, 2003. – 427 с.
7. Ярошок Ю.В. Регуляція психічної напруженості військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 20.02.02 військова педагогіка та психологія «Військова педагогіка та психологія» / Ю.В. Ярошок. – Хмельницький, 2000. – 21 с.